

5. Buhai I. V. and Kalchenko H. S. (2010), Models coexistence accounting and taxation abroad, *Derzhava ta rehiony*, No. 2, pp. 39-43 (ukr).
6. Haponenko O. Ye. (2015), Practical aspects of relationship management and tax accounting, *Visnyk Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu*, No. 25 (1134), pp. 65-75 (ukr).
7. McGrath M. and Yotz C., Tax Differences - Fundamentals Every Accounting Major Should Know, available at: http://deloitte.12hna.com/dbriefs_u/dbriefsu_booktaxdiff_slides.pdf (accessed 15.04.2016).
8. Chikisheva A. N. (2009), The financial, administrative, tax accounting: isolation or integration?, *Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchet*, No. 3, pp. 41-47 (rus).
9. Blank I. A. (2002), Profit management, Nika-Centr, Elga, Kyiv, 752 p. (rus).
10. Babo A. (1993), Profit, Progress, Univers, Moscow, 176 p. (rus).
11. Galbraith John K. (1979), Economic theory and goals of society [translated], Progress, Moscow, 390 p. (rus).
12. Hendriksen E.S., Van Breda M. (1997), Accounting Theory [translated], Finansy i statistika, Moscow, 576 p. (rus).
13. Kharris L. (1990), Monetary theory [translated], Progress, Moscow, 750 p. (rus).
14. Khiks Dzh. (1993), Value and Capital [translated], Progress, Moscow, 488 p. (rus).
15. Hilferding R. (1922), Financial capital (latest phase of capitalist development) [translated], Moscow, 496 p. (rus).

© Богачов Сергій

Надійшла до редакції 19.05.2016

УДК 330.342

ДМИТРИЧЕНКО ЛІАНА,

кандидат економічних наук, доцент

Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ І КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті розглянуті методологічні підходи до визначення сутності та критеріїв класифікації економічних систем. У різноманітті підходів до класифікації економічних систем виділені два основних - формаційний та цивілізаційний. Проаналізовано погляди вчених на співвідношення цих підходів. Аргументована некоректність постановки питання про необхідність доповнити формаційні критерії (рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин) цивілізаційними критеріями (традиціями, релігійними вподобаннями, культурними, етичними, правовими та іншими).

Ключові слова: базис і надбудова; гуманістична складова економічної системи; суспільно-економічна формація; цивілізація; економічна система; економічні закони.

Постановка проблеми. Однією з найскладніших і найбільш суперечливих проблем сучасної економічної науки є проблема з'ясування суті, елементів і класифікації економічних систем. Вирішення цієї проблеми має не тільки наукове, а й вельми важливе практичне значення, оскільки визначення сутності, структурних складових і критеріїв періодизації економічних систем обумовлює вибір конкретних моделей організації та управління ними, а отже, забезпечує цілісність певної економічної системи. Іншими словами, забезпечує стійкість і «життєздатність» економічної системи, її збереження. Необхідно враховувати й ідеологічну складову у визначенні сутності економічної системи й цільової функції конкретних економічних систем. Саме цим, на наш погляд, визначається різноманіття методологічних підходів до вирішення означеної проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. У науковій літературі виділяють безліч методологічних підходів до соціально-економічної періодизації суспільства залежно від того, що вважається метою економічного аналізу. Виробництво, розподіл, споживання й відтворення надлишку, соціальне розшарування тощо вивчаються економістами в рамках суспільно-економічних формацій - щаблів історичного процесу, якими послідовно рухається все людство, і в рамках теорії цивілізацій - щаблів суспільного розвитку, матеріальної та духовної культури. *Історичний процес та суспільний розвиток* - ось ті найбільш фундаментальні, базові ознаки реальності системи, які покладені в основу таких підходів до класифікації економічних систем, як *формаційний та цивілізаційний*.

З приводу наукової літератури останніх десятиліть,

що присвячена періодизації економічних систем у рамках цих підходів, можна виокремити три тенденції в поданні матеріалу:

1. *В економічній науці ці підходи трактуються як альтернативні.* Ця традиція бере початок із радянської політекономії, а сьогодні представлена в роботах Б. Селігмена, А. В. Семенова, А. С. Гальчинського, Ю. К. Зайцева, М. А. Сажиної [див. 1-5] та ін. Так, М. А. Сажина підкреслює, що «формаційний підхід веде до спрощення й спотворення розуміння історичного розвитку, представляючи його у вигляді однозначно заданого лінійного розвитку, проходження суспільства сходами від нижчих до вищих ... До неврахування чинника наступності історичних ступенів, загальноекономічних і загальнолюдських цінностей. ... Виключає можливість багатоваріантного розвитку [5, с. 25-26]. З точки зору автора, на відміну від формаційного підходу, цивілізаційний підхід «розглядає людство як єдину цивілізацію з пріоритетом і пануванням загальнолюдських цінностей». На перший план він висуває пріоритет людини. Саме «пріоритет загальнолюдського ставить кордони в розвитку особливих рис кожної культури й водночас збагачує її спільними досягненнями всього людства... У центрі цивілізації знаходиться людина, її вільний, усебічний розвиток» [Там само, с. 27].

2. *Має місце подвійність (і навіть деяке «загравання») в оцінці формаційного й цивілізаційного підходів до періодизації економічних систем.* Така позиція вельми красномовно відображена в роботах авторитетного українського вченого, академіка НАН України А. А. Чухна. Він не заперечував, що «формаційний підхід, який десятиліттями панував ... і визначав сучасне й майбутнє суспільства, ... і сьогодні залишається домінуючим» [6, с. 52]. Водночас учений підкреслював, що «в останні роки ... все більш поширеним стає цивілізаційний підхід», що «відмінна риса людської цивілізації - це її гуманістична спрямованість», що «в цивілізаційному процесі людина поступово, але неухильно долає залежність від природи, здобуваючи свободу дій» [Там само, с. 55-56]. Подібні уявлення представлені в працях російських дослідників І. Осадчої та А. Пороховського [див. 7-8].

3. *Формаційний і цивілізаційний підходи не протиставляються абсолютно, але обґрунтовується необхідність доповнити формаційний підхід рядом «неекономічних» характеристик.* Особливо це характерно для дослідників західного світу, що вдаються до компаративного порівняння капіталістичної та соціалістичної систем господарювання, зокрема в роботах М. Россер та Дж. Берклі [9], Д. В. Конкліна [10], П. Грегорі та Р. Стюарта [11], А. Габріель та Ф. Щеттіно [12] та ін. Серед вітчизняних науковців така точка зору сьогодні досить активно підтримується й видається прогресивною порівняно з марксистським формаційним підходом, який нібито не враховує сучасних реалій, особливо гуманістичної складової розвитку економічних систем. Тому прихильники такої постановки питання вважають за необхідне доповнити формаційний підхід гуманістичною складовою, що забезпечить реалізацію «принципів, які обумовлюють цілісність матеріального й духовного розвитку» [13].

Мета статті. Ми спробуємо аргументувати точку зору, згідно з якою *формаційний підхід розглядається як фундаментальний, всеохопний і не вимагає доповнення, бо він включає весь спектр чинників розвитку економічних систем і критеріє їх класифікації.* Конкретизація мети нашого дослідження полягає:

- *по-перше*, в обґрунтуванні альтернативності формаційного й цивілізаційного підходів до періодизації економічних систем;

- *по-друге*, в аргументації методологічної обмеженості цивілізаційного підходу (якою б неактуальною і навіть парадоксальною в сучасних умовах розвитку суспільства ця теза не видавалася);

- *по-третьє*, у доказі необґрунтованості характеристики формаційного підходу як такого, який враховує виробничі відносини (і перш за все - відносини власності) як основу періодизації економічних систем й ігнорує так звані неекономічні (цивілізаційні) фактори їх еволюції, що він позбавлений гуманістичної складової й не розглядає людину центральною фігурою цивілізаційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Підкреслимо, що для реалізації поставленої мети необхідно чітко визначитися з об'єктом дослідження (таким є економічна система). Крім того, необхідно чітко визначити сутність цього об'єкта (сутність категорії «економічна система»). У пізнанні сутності економічної системи як наукової категорії ми спиралися на філософське визначення, згідно з яким система (від грецьк. *Systema* - складене з частин, з'єднане) - сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою й утворюють певну цілісність, єдність [15, с. 427]. Відповідно до такого розуміння, **економічна система** - це:

- *по-перше, сукупність взаємопов'язаних економічних елементів*, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства;

- *по-друге, єдність відносин*, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ, і громадських інститутів, які регулюють ці відносини.

Основними **елементами економічної системи** є:

а) виробничі сили (сукупність матеріально-речових та інтелектуальних чинників економічного розвитку). Сучасні продуктивні сили складаються з предметів і засобів праці, людини-трудівника, науки, сил природи, засобів зв'язку та комунікації;

б) економічні відносини, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ. Економічні відносини включають *техніко-економічні відносини* (відносини спеціалізації, кооперації, концентрації виробництва), *організаційно-економічні відносини* (менеджмент і маркетинг на виробництві; обмін досвідом; змагання); *відносини власності*;

в) господарчий механізм (сукупність організаційних структур, правових норм, форм і методів управління процесом відтворення; механізм використання економічних законів і механізм розв'язання суперечностей економічної системи).

Таким чином, кожен із цих елементів є складною підсистемою, що складається з певних частин і компонентів з їх певними взаємозв'язками. Як і будь-яка система, економічна система характеризується такими ознаками: цілісність, організованість, керуваність. Цілісність й організованість економічної системи залежить від наявності в неї спільної мети розвитку - внутрішнього імпульсу діяльності більшості населення. Таке розуміння сутності й складових економічної системи дає підставу для висновку про необхідність урахувувати всю сукупність факторів, що впливають на розвиток кожного структурного елемента економічної системи як цілісності.

Відомо, що згідно з розробленим К. Марксом фор-

маційним підходом, людське суспільство у своєму розвитку проходить п'ять суспільно-економічних формацій. Головними структурними елементами суспільно-економічної формації є *базис* (сукупність виробничих відносин, що складаються відповідно до певного рівня розвитку продуктивних сил) і *надбудова* (взаємопов'язана система суспільних явищ, що породжені економічним базисом і активно впливають на нього - духовних, політичних, правових, релігійних, моральних тощо) [16].

Формаційний підхід заснований на принципі єдності базису й надбудови. У кожній із формацій спостерігається певна відповідність виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил. Продуктивні сили є динамічною частиною суспільно-економічної формації. У процесі розвитку формації виникає суперечність між продуктивними силами й виробничими відносинами (невідповідність виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил). Це призводить до розпаду однієї формації й переходу до іншої шляхом докорінної зміни соціально-економічної системи. Зміни системи стосуються не тільки базису (продуктивних сил і виробничих відносин), але й надбудови (політики, права, моралі, етики, релігії і т. ін.), тобто суспільно-економічної формації в цілому.

Цивілізаційний підхід заснований на принципі технологічного детермінізму, на ідеї еволюційного розвитку продуктивних сил суспільства й не враховує динаміки виробничих відносин і їх основи - відносин власності на засоби виробництва. Заради справедливості слід зазначити, що спочатку цивілізаційний підхід усе ж розглядав відносини власності як критерій класифікації цивілізацій. Так, основоположник цього підходу, шотландський філософ А. Фергюсон (1723-1816), узявши за основу періодизації розвиток форм господарської діяльності та *відносин власності*, виділив три періоди: дикість із розвитком мисливського господарства та відсутністю приватної власності; варварство з розвитком скотарства й появою приватної власності; цивілізація з розвитком землеробства й пануванням приватної власності. Надалі ця ідея була розвинена Ф. Енгельсом у роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» [17]. Дикість Ф. Енгельс характеризував як період переважно *привласнюючого* господарства, варварство й цивілізацію - як період *виробляючого* суспільства.

Зауважимо, що цивілізаційний підхід історично еволюціонує. Так, з обґрунтуванням К. Марксом ідеї суспільно-економічної формації, фундаментальним критерієм якої є відносини власності, теоретики немарксистського напрямку в тлумаченні соціально-економічних систем усе більш активно ігнорують ці відносини. Під такого підходу відображено в роботі відомого американського вченого В. В. Ростоу, який у 1960 році опублікував книгу «Теорія стадій економічного зростання. Некомуністичний маніфест» [18]. У цій книзі він обґрунтував точку зору на історичну еволюцію економічних систем, альтернативну марксистській. Її активно підтримують американські вчені Дж. Гелбрейт [19] і Р. Арон [20]. Ґрунтуючись на цивілізаційному підході, фундаментальним принципом якого є технологічний детермінізм, за критерієм ступеня індустріального розвитку суспільства вони розрізняють доіндустріальне суспільство, індустріальне суспільство й постіндустріальне суспільство. Зміна однієї стадії економічного розвитку суспільства на іншу відбувається еволюційним шляхом на основі науково-технічного прогресу.

Подальші наші міркування про співвідношення цивілізаційного й формаційного підходів до періодизації економічних систем представимо у вигляді таких положень:

1. Абсолютне протиставлення формаційного і цивілізаційного підходів до періодизації суспільства (до класифікації економічних систем) не можна вважати коректним, оскільки обидва підходи враховують розвиток продуктивних сил як критерій класифікації економічних систем.

Крім того, слід урахувати факт, що А. Фергюсон спочатку як критерій періодизації суспільства розглядав не тільки рівень розвитку продуктивних сил, а й відносини власності. Водночас абсолютно очевидно, що ігнорування виробничих відносин і, зокрема, відносин власності як одного з критеріїв періодизації - прояв ідеологічної функції економічної науки. Активізація цієї функції особливо яскраво проявилася в період поширення марксизму. У цих умовах технологічний детермінізм став потужним «прикриттям» протиріч сучасного суспільства, що визнавав навіть основоположник технологічного детермінізму - американський учений Торстейн Веблен (1856-1929), розкриваючи дихотомію між інтересами суспільства та інтересами бізнесу. У ХХ столітті пік антиформаційного (антимарксистського) підходу до періодизації економічних систем належить до періоду так званої холодної війни між СРСР і США, що й зумовило не тільки факт виникнення «теорії стадій економічного зростання», а й саму назву роботи В. В. Ростоу, у якій чітко прописано, що це - «некомуністичний маніфест».

2. Некоректно загравати з двома методологічними підходами до періодизації економічних систем, оскільки все-таки вони принципово різні. Цивілізаційний підхід ураховує лише один елемент економічної системи - продуктивні сили (акцентуючи на їх головній складовій - людині та гуманізації суспільства) і не враховує найважливішого елемента економічної системи - виробничих відносин, що, на наш погляд, методологічно помилково. Якщо виходити з визначення економічної системи як цілісної єдності елементів (про які йшлося вище), то логічно впливає необхідність урахувати всі складові системи при визначенні критеріїв історичної періодизації суспільства.

3. Формаційний підхід сам по собі включає еволюцію (цивілізаційний розвиток) продуктивних сил (головною з яких є людина з її багатосторонніми потребами), відповідно до яких розвиваються виробничі відносини. А закон єдності та відповідності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил не тільки ніхто «не скасував», але він підтверджується практикою сьогодення. Сучасне суспільство спостерігає, як у різних державах у різні історичні періоди рівень розвитку продуктивних сил впливає на систему не тільки виробничих відносин, але й на систему суспільних відносин у цілому. І далі - як ця система відносин (і, перш за все, відносини власності) впливає на рівень розвитку продуктивних сил.

4. Формаційний підхід не тільки не виключає цивілізаційні чинники розвитку суспільства, але, навпаки, вельми серйозно їх ураховує, оскільки, з одного боку, головною продуктивною силою суспільства розглядає людину, а з іншого, акцентує на діалектичній єдності базису й надбудови, розглядає надбудову (культуру, релігію, політику, ідеологію, етику, мораль, традиції і т. ін.) як елемент суспільно-економічної формації. А отже -

враховує всі без винятку фактори розвитку економічних систем. Розвиток продуктивних сил формаційний підхід розглядає лише як матеріальну основу задоволення потреб людини, рівень яких визначається конкретно-історичними соціально-економічними відносинами.

5. При всій важливості цивілізаційних неекономічних чинників історичного розвитку суспільства, врешті, цивілізація визначається панівними в суспільстві виробничими відносинами й, перш за все, відносинами власності на засоби виробництва. І це також доводить сучасна історична практика.

6. Теза про те, що формаційний підхід нібито веде до спрощення й спотворення розуміння історичного розвитку, не враховує фактор спадкоємності історичного ступенів, загальноекономічних і загальнолюдських цінностей; виключає можливість багатоваріантного розвитку тощо не тільки не витримує критики, але видається теоретично необґрунтованим. Уже в ранніх роботах К. Маркса і Ф. Енгельса подано глибокий аналіз історії розвитку людського суспільства, людської культури (як соціально-прогресивної творчої діяльності людства в усіх сферах буття і свідомості, спрямованої на перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особистості, на виявлення й розвиток сутнісних сил людини), людської цивілізації (як сукупності матеріальних і духовних досягнень суспільства). Хіба К. Маркс і Ф. Енгельс не дослідили різні історичні періоди суспільства - дикість, варварство і цивілізацію (позначені американським етнографом і істориком Л. Г. Морганом (1818-1881 рр.)? Хіба вони не аналізували різні ступені розвитку цих періодів - від найнижчих до середніх і вищих? І хіба не ці вчені характеризували східну, грецьку, римську, європейську, німецьку, американську, індіанську та інші культури, акцентуючи на людині як на творцеві і носіїв цих культур [16-17]? Відомий український учений С. В. Мочерний підкреслював, що діалектика процесів суспільно-економічного розвитку полягає в тому, що еволюційний розвиток продуктивних сил обумовлює глибокі зміни у виробничих відносинах, перехід від нижчих до вищих стадій суспільно-економічного розвитку [21, с. 46].

7. У системі наукових методів пізнання одним з основоположних є метод абстракції. Щодо характеристики економічних систем і їх періодизації цей метод дає можливість виділити найістотніші характеристики феномену «економічна система». Такими є не тільки продуктивні сили, що розвиваються еволюційним шляхом, а й виробничі відносини. Їх єдність визначає політику, культуру, моральність, духовність та інші гуманістичні складові суспільства. Більше того, саме ґрунтуючись на методі абстракції, можемо визначити модель людини як такої з її потребами. А ось рівень їх реалізації «конкретизується й корегується» існуючими в суспільстві виробничими відносинами.

8. Нарешті, аналізуючи цивілізаційний підхід до періодизації економічних систем (який нібито розглядає людство як єдину цивілізацію з пріоритетом і пануванням загальнолюдських цінностей, на перший план виходить пріоритет людини), запитаємо теоретиків і прихильників цього підходу: про яку цивілізацію і про які загальнолюдські цінності йдеться, якщо сьогодні на планеті Земля щодоби тільки від голоду помирає понад 25 тисяч осіб, більшість із яких - діти?! І це при тому, що так званий золотий мільярд привласнює до 80 % світового ВВП. Відповідь очевидна. Продуктивні сили розвиваються, а виробничі відносини (відносини при-

ватної власності на засоби виробництва, на світові ресурси) усе більше віддаляють абсолютну більшість людства від цивілізації, від загальнолюдських цінностей та інших земних благ і задоволень. Доказом цього є виникнення нового феномену «цивілізованого суспільства» - так званих платинових мільйонерів, темпи зростання багатства яких більш ніж удвічі перевищують темпи зростання світового ВВП. Хто скаже, що виробничі відносини не є суттєвими в періодизації економічних систем?

Таким чином, формаційний підхід до аналізу економічних систем не тільки не потребує доповнення цивілізаційним підходом, але й видається набагато більш емним, оскільки не виключає дослідження різноманітних чинників розвитку економічних систем; при цьому (ґрунтуючись на методі абстракції) він дозволяє виділяти найсуттєвіші елементи економічної системи та чинники її розвитку. Такими є продуктивні сили в єдності з виробничими відносинами, які, у свою чергу, визначаються відносинами власності.

Спираючись на ці критерії, можна підтвердити правомірність висновку про існування в сучасних високо- і більш-менш розвинених країнах капіталістичної формації, заснованої на пануванні системи відносин приватної власності, що дає можливість присвоєння результатів неоплаченої праці. Інакше як можна пояснити той факт, що, наприклад, в Україні при відносному скороченні обсягів ВВП за 1990-2015 роки, з одного боку, зростає кількість мільйонерів, а з іншого - посилюється зубожіння народу? Станом на 1 квітня 2015 року дохід більш ніж мільйон гривень задекларували 683 громадянина, що на 3 % більше, ніж за аналогічний період 2014 року [22]. І це в умовах падіння української економіки, яке, за даними Міжнародного валютного фонду, за підсумками 2015 року складало 9 %, а за даними інвестиційної компанії ICSU навіть більше - 13,1 % [23].

Що стосується світової спільноти, то, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) - однієї з провідних економічних організацій світу, яка включає 34 найбільш розвинених держави і в яку серед інших входять більшість країн Євросоюзу, а також США, Канада, Австралія і Японія, - розрив між багатими й бідними у світі продовжує зростати. 10 % найбагатших жителів цих країн заробляють майже в 10 разів більше, ніж 10 % найбідніших [24]. Такий стан речей часто пояснюють браком освіти. Однак, з точки зору одного з найбільш відомих учених світу в області нерівності - професора бізнес-школи Колумбійського університету Джона Стігліца, проблема не лише в недостатності освіти. Він стверджує, що «протягом останніх 15 років, навіть у володарів дипломів про вищу освіту доходи стоять на місці. Реальна проблема полягає в тому, що правила гри складено на благо монополістів, керівників корпорацій. ... Сьогодні директор великої компанії може отримувати навіть у 300 разів більше за рядового працівника - а колись ця різниця була 20-30-разовою. Ніяке зростання продуктивності праці не виправдовує такої зміни в співвідношенні доходів» [Там само].

Британська благодійна організація «Oxfam» стверджує, що добробут 1 % найбагатших людей на Землі незабаром перевищить половину всього добробуту людства. За даними організації, обсяг загальносвітового багатства, що знаходиться в руках найбагатших людей світу, виріс із 44 % у 2009 році до 48 % у 2014 році, а до

2015 року перевищить 50 %. «Масштаб загальносвітової нерівності просто приголомшує, і, незважаючи на те, що інші проблеми домінують на світовій арені, розрив між супербагатіями й усіма іншими продовжує швидко збільшуватися» [25].

Отже, у співтоваристві більш-менш розвинених країн світу наявна капіталістична система відносин, суспільно-економічна формація, яка іменується капіталізмом і в якій всі надбудовні елементи визначаються відносинами приватної власності. У рамках цієї формації в різні історичні періоди в різних країнах залежно від рівня розвитку продуктивних сил, ступеня державного впливу на соціально-економічні процеси, національних особливостей, традицій тощо розрізняють такі етапи: капіталізм так званої вільної конкуренції, монополістичний капіталізм, державно-монополістичний капіталізм, олігархічний капіталізм. Що стосується таких визначень сучасних економічних систем як «традиційна економіка», «економіка, що розвивається», «змішана економіка», «соціально орієнтована економіка», «соціалістичний капіталізм», «індустріальна економіка», «постіндустріальне суспільство», «суспільство послуг», «інформаційна економіка» тощо, то вони відображають власне рівень розвитку продуктивних сил з урахуванням традицій, культури й національних особливостей держав світу (за часів панування в них загальної економічної основи - приватної власності на засоби виробництва).

Що стосується економічних систем первісного суспільства (заснованого на традиційній економіці), рабовласництва (заснованого на власності на людину), феодалізму (заснованого на власності на землю як головну умову й фактор виробництва), то елементи цих відносин (у різних кількісних пропорціях у різних державах) зберігаються й сьогодні. Це дає підставу стверджувати, що сучасна економічна система капіталізму (капіталістична суспільно-економічна формація) багатокладна. А отже, має місце не тільки спадкоємність історичного розвитку в рамках формаційного підходу, а й нелінійний, неоднозначний та вельми різноманітний розвиток капіталістичної економічної системи.

На підтвердження цього висновку можна навести капіталістичну систему економічно розвинених країн Сходу. Наприклад, у найбільшій державі на Аравійському півострові - Саудівській Аравії, що називають «державою загального добробуту», де ВВП на душу населення становить понад 31 тис. дол., індекс людського розвитку дорівнює 0,768 (34 місце у світі), економічна й політична система визначається пануванням приватної власності на економічні ресурси. Дані про коефіцієнт Джині в Саудівській Аравії в жодному джерелі Інтернет-ресурсів не відображені (?!). Уся виконавча влада (прем'єр-міністр, перший заступник міністра і двадцять міністрів) призначається королем і складається тільки з його родичів. Законодавча влада (150 членів Консультативної асамблеї) призначається королем; судова влада є системою релігійних судів і призначається також королем (який виступає в ролі найвищої судової інстанції). Політичні партії знаходяться під забороною, права людини визначаються законами шариату, що свідчить практично про повну відсутність демократії. У країні зберігаються середньовічні й навіть античні тортури й страти (аж до розп'яття); має місце глибока дискримінація жінок аж до неможливості звернутися за медичною допомогою без дозволу чоловіка або опікуна. Постає питання: до якого періоду «цивілі-

зації» можна віднести високорозвинену (за індексом людського розвитку та показником ВВП - головними критеріями рівня розвитку країн світу) державу Саудівську Аравію і їй подібні держави?

Висновки

1. Завершуючи аналіз проблеми еволюції соціально-економічних систем і критеріїв їх класифікації, слід зробити висновок про те, що з двох методологічних підходів до періодизації економічних систем найбільш коректним у науковому розумінні є формаційний підхід. Він є більш повним порівняно із цивілізаційним підходом, оскільки враховує всі базисні й надбудовні елементи економічної системи. При цьому, спираючись на метод абстракції в пізнанні суті розглянутого феномену, виділяє його визначальні елементи - продуктивні сили та виробничі відносини. Відомо, що в системі продуктивних сил головне місце належить людині. Тому некоректно вважати, що формаційний підхід ігнорує людину й гуманістичну складову економічної системи.

2. Такі визначення сучасних економічних систем, як "традиційна економіка", "економіка, що розвивається", "змішана економіка", "соціально орієнтована економіка", "соціалістичний капіталізм", "індустріальна економіка", "постіндустріальне суспільство", "суспільство послуг", "інформаційна економіка" тощо відображають власне рівень розвитку продуктивних сил з урахуванням традицій, культури й національних особливостей держав світу (за часів панування в них загальної економічної основи - приватної власності на засоби виробництва). Саме це й визначає економічну систему капіталізму, яка історично розвивається під впливом розвитку продуктивних сил.

3. Логіка розвитку суспільства (суспільно-економічних систем) така:

- розвиток продуктивних сил веде до розвитку економічних відносин, відносин власності;
- через економічний інтерес відносини власності стимулюють розвиток товарного виробництва;
- розвиток товарного виробництва веде до формування соціально орієнтованої ринкової економіки;
- вищим етапом розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки є інформаційна економіка;
- в економічній системі сучасного капіталізму відбувається соціалізація виробничих відносин, що веде до розвитку безпосередньо-суспільного виробництва, до нової суспільно-економічної формації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Бен Селигмен. - М. : Прогресс, 1968. - 600 с.
2. Семенов А. В. Экономика и общество: процессы модернизации и трансформации (вопросы теории) / А. В. Семенов. - М. : Народный учитель, 2001. - 281 с.
3. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення / А. С. Гальчинський. - К. : АДЕФ - Україна, 2010. - С. 3-17.
4. Зайцев Ю. К. Сучасні підходи у методології пізнання закономірностей і тенденцій розвитку економічних систем [Електронний ресурс] / Ю. К. Зайцев // Вчені записки Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана. - 2012. - № 14, Частина 2. - С. 3-13. - Режим доступу : [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4724/1/vcheni_zapysky_14\(2\)_12_\(3-13\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4724/1/vcheni_zapysky_14(2)_12_(3-13).pdf).
5. Сажина М. А. Научные основы экономической политики государства (Экономическая мысль) / М. А. Сажина. - М. : Форум : Инфра-М, 2011.

6. Чухно А. А. Твори: У трьох томах. Том 2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика / А. А. Чухно. - К. : КНУ, 2006. - 512 с.
7. Осадчая И. О. О цивилизационном подходе к анализу капитализма / И. О. Осадчая // Мировая экономика и международные отношения. - 1991. - № 5.
8. Пороховский А. Национальные модели экономического развития / А. Пороховский // Экономика и управление. - 2005. - № 5. - С. 35-44.
9. Barkley Rosser Jr. Comparative Economics in a Transforming World Economy / Barkley Rosser Jr. and Marina V. Rosser. - Irwin, 1996. - 488 p.
10. Conklin D. W. Comparative Economic Systems / David W. Conklin. - Cambridge University Press, 1991. - 427 p.
11. Gregory P. Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century / Paul Gregory and Robert C. Stuart. - [7th edition]. - Cengage Learning, 2003. - 558 p.
12. Gabriele A. Market socialism as a distinct socioeconomic formation internal to the modern mode of production [Электронный ресурс] / A. Gabriele and Fr. Schettino // Munich Personal RePEc Archive. - 2007. - Режим доступа : <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/7942/>.
13. Веремієнко Т. С. Соціокультурні критерії концепції економічного розвитку [Електронний ресурс] / Т. С. Веремієнко / / Ефективна економіка. Електронне наукове фахове видання. - 2012. - № 5. - Режим доступа : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1349>.
14. Douma S. Economic Approaches to Organizations / Sytse W. Douma, Hein Schreuder. - [5th edition]. - Harlow (UK) : Pearson, 2013.
15. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. - 5-е изд. - М. : Политиздат, 1987. - 590 с.
16. Маркс К. Конспект книги Льюиса Г. Моргана "Древнее общество" / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - М. : Политиздат, 1975. - Т. 45. - С. 227-372.
17. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - М. : Политиздат, 1961. - Т. 21.
18. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth: A non-communist manifesto [Электронный ресурс] / W. W. Rostow. - Cambridge University Press, 1960. - Режим доступа : <http://www.ou.edu/uschina/gries/articles/IntPol/Rostow.1960.Ch2.pdf>. doi: 10.1017/CBO9780511625824
19. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества [Электронный ресурс] / Дж. Гэлбрейт. - М. : Прогресс, 1976. - Режим доступа : http://www.e-reading.club/bookreader.php/70508/Gelbreit_-_Ekonomicheskie_teorii_i_celi_obschestva.html.
20. Raymond A. The Industrial Society: Three Essays on Ideology and Development / Aron Raymond // The British Journal of Sociology. - 1967. - Vol. 18. - P. 455-456. doi: 10.237/588674
21. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний. - Львів : Світ, 2001. - 415 с.
22. За год в Украине выросло число миллионеров. РИА Новости Украина. - 10.01.2016. [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://rian.com.ua/economy/20150408/365961238.html>.
23. ВВП Украины [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://srtya.bissnes.org/>.
24. Разрыв между богатыми и бедными продолжает расти [Электронный ресурс] // Русская служба. 21.05.2015. - Режим доступа : http://www.bbc.com/russian/business/2015/05/150521_oecd_rich_poor_gap.
25. Oxfam: 1 % богатых владеет половиной общемировых средств // Русская служба. 15.01.2015 [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://www.bbc.com/russian/business/2015/01/150119_oxfam_wealth_inequality.

Дмитриченко Лиана,

кандидат экономических наук, доцент

Донецкого национального университета экономики и торговли имени М. Туган-Барановского

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ: МЕТОДОЛОГИЯ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ И КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ

В статье рассмотрены методологические подходы к определению сущности и критериев классификации экономических систем. В многообразии подходов к классификации экономических систем выделены два основных - формационный и цивилизационный. Проанализированы взгляды учёных на соотношение этих подходов. Аргументирована некорректность постановки вопроса о необходимости дополнить формационные критерии (уровень развития производительных сил и производственных отношений) цивилизационными критериями (традициями, религиозными склонностями, культурными, этическими, правовыми и прочими).

Ключевые слова: базис и надстройка; гуманистическая составляющая экономической системы; общественно-экономическая формация; цивилизация; экономическая система; экономические законы.

Dmytrychenko Liana,

Ph.D. in Economics, Assistant Professor,

Mikhail Tugan-Baranovsky National University of Economics and Trade

ECONOMIC SYSTEMS: SCIENTIFIC COGNITION METHODOLOGY AND CLASSIFICATION CRITERIA

The paper explores methodological approaches to determination of the essence and criteria of economic system classification. Among diversified approaches to classification of economic systems two major ones are identified, namely formational and civilizational. Researchers' views of the relation between these approaches are reviewed.

It is reasoned that out of the two methodological approaches to periodization of economic systems the formational one is the most correct technique from the scientific viewpoint. It is more complete compared to the civilizational approach as it allows for all basic and superstructural elements of the economic system. In addition, basing on the

method of abstraction in cognition of the essence of the phenomenon under consideration, it identifies its master elements - production forces and production relations. It is known that the main place in the production force system belongs to the man. It is therefore incorrect to consider that the formational approach ignores the man and a humanistic constituent of the economic system.

The development logic of society (social and economic systems) is as follows:

- development of production forces brings about development of economic relations, property relations;
- property relations promote production of commodities through the economic interest;
- development of commodity production results in formation of socially oriented market economy;
- the highest development stage of socially oriented market economy is information economy;
- the economic system of the present-day capitalism undergoes socialization of production relations, which leads to development of immediate social production, to a new socioeconomic formation.

Key words: basis and superstructure; economic system humanistic constituent; socioeconomic formation; civilization; economic system; economic laws.

REFERENCES

1. Seligman, Ben (1968), Key trends of modern economic thought, Progress Publishing, Moscow, 600 p. (rus).
2. Semenov A.V. (2001), Economy and society: processes of modernization and transformation (theory questions), Narodny uchitel, Moscow, 281 p. (rus).
3. Halchynskiy A.S. (2010), The economic methodology. Logic update, ADEF-Ukraine, Kyiv, p. 3-17 (ukr).
4. Zaitsev Yu.K. (2012), Modern approaches in methodology knowledge of patterns and trends of economic systems, in: *Scientific notes of Kyiv National Economic University. Vadym Hetman*, № 14, Part 2, pp. 3-13, available at: [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4724/1/vcheni_zapysky_14\(2\)_12_\(3-13\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4724/1/vcheni_zapysky_14(2)_12_(3-13).pdf) (ukr).
5. Sazhyna M.A. (2011), Scientific bases of economic policy (Economic Thought), Forum: Infra-M, Moscow (rus).
6. Chukhno A.A. (2006), Works: In three volumes. Volume 2. Information postindustrial economy: theory and practice, Kyiv National University Press, Kyiv, 512 p. (ukr).
7. Osadchaya I. O. (1991), On the civilizational approach to the analysis of capitalism, *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, № 5 (rus).
8. Porokhovskiy A. (2005), National model of economic development, *Economy and Management*, № 5, pp. 35-44 (rus).
9. Barkley Rosser Jr., Marina V. Rosser (1996), Comparative Economics in a Transforming World Economy, Irwin, 1996, 488 p. (eng).
10. Conklin, David W. (1991), Comparative Economic Systems, Cambridge University Press, 427 p. (eng).
11. Gregory Paul and Stuart Robert C. (2003), Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century, Cengage Learning, 558 p. (eng).
12. Gabriele A. and Schettino Fr. (2007), Market socialism as a distinct socioeconomic formation internal to the modern mode of production, Munich Personal RePEc Archive, available at: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/7942/> (eng).
13. Veremiyenko T. S. (2012), Social and cultural criteria of economic development concepts, *Efektivna ekonomika. Electronic scientific specialized edition*, № 5 available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1349> (ukr).
14. Douma, Sytse W. and Schreuder Hein (2013), Economic Approaches to Organizations, 5th edition, Harlow (UK), Pearson (eng).
15. Frolov I.T., ed. (1987), Philosophical dictionary, 5th edition, Politizdat, Moscow, 590 p. (rus).
16. Marx, Karl (1975), Book Synopsis Lewis H. Morgan «Prehistoric Society» in: *K. Marx and F. Engels, Vol. 2nd ed*, Part 45, Moscow, pp. 227-372 (rus).
17. Engels, Fridrish (1961), Origin family, chastnoy property and state, in: *Karl Marx and Friedrich Engels, Vol. 2nd ed*, Moscow, Part 21 (rus).
18. Rostow W.W. (1960), The Stages of Economic Growth: A non-communist manifesto, Cambridge University Press, available at: <http://www.ou.edu/uschina/gries/articles/IntPol/Rostow.1960.Ch2.pdf>. doi: 10.1017/CBO9780511625824
19. Galbraith J. (1976), Economic theory and goals of the company, Progress Publishing, Moscow, available at: http://www.e-reading.club/bookreader.php/70508/Gelbreit_-_Ekonomicheskie_teorii_i_celi_obshchestva.html (rus).
20. Raymond, Aron (1967), The Industrial Society. Three Essays on Ideology and Development, *The British Journal of Sociology*, Vol. 18, 455-456. doi: 10.237/588674
21. Mochernyi S. V. (2001), Methodology of Economic Research, Svit Publishing, Lviv, 415 p. (ukr).
22. During the year the number of millionaires has grown in Ukraine (01.10.2016), RIA Novosti Ukraine, available at: <http://rian.com.ua/economy/20150408/365961238.html> (rus).
23. Ukraine's GDP, available at: <http://srtya.bissnes.org/> (rus).
24. The gap between rich and poor continues to grow (05.21.2015), *Russian Service*, available at: http://www.bbc.com/russian/business/2015/05/150521_oecd_rich_poor_gap (rus).
25. Oxfam: richest 1% owns half of global funds (01.15.2015), *Russian Service*, available at: http://www.bbc.com/russian/business/2015/01/150119_oxfam_wealth_inequality.

© Дмитриченко Ліана

Надійшла до редакції 25.05.2016